

Gdańsk, 06 12 2017 r.

Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Anny Kriegseisen

Fasady nowożytnych kamienic Gdańska. Wystrój barwny jako dopełnienie koncepcji architektonicznej

wykonanej na Wydziale Architektury Politechniki Gdańskiej pod kierunkiem
prof. dr hab. inż. arch. Aleksandra Piwka, prof. zw. Politechniki Gdańskiej

1. Podstawa formalna

Niniejszą recenzję sporządzono na podstawie zlecenia Dziekana Wydziału Architektury Politechniki Gdańskiej prof. dr hab. inż. arch. Lucyny Nyki i egzemplarza pracy doktorskiej załączonego do powyższego zlecenia.

Przedmiotem recenzji jest ocena, czy przedstawiona praca spełnia wymagania „Ustawy z 14 marca 2013 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki”. Zgodnie z artykułem 13. tej ustawy rozprawa doktorska powinna stanowić „oryginalne rozwiązanie problemu naukowego lub oryginalne dokonanie artystyczne oraz wykazywać ogólną wiedzę teoretyczną kandydata w danej dyscyplinie naukowej lub artystycznej oraz umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej lub artystycznej”.

2. Forma i zawartość pracy

Praca doktorska przedstawiona przez mgr Annę Kriegseisen składa się z jednego tomu. Liczy on 226 stron i zawiera 171 pojedynczych ilustracji i zestawów ilustracji.

Praca została podzielona na wstęp, osiem rozdziałów oraz podsumowanie.

W spisie źródeł pojawiają się dokumenty z Archiwum Państwowego w Gdańsku, Biblioteki Muzeum Narodowego w Gdańsku, niepublikowane prace naukowe, dokumentacje konserwatorskie oraz źródła publikowane. Bibliografia obejmuje około 280 pozycji w języku polskim, niemieckim, angielskim, francuskim, włoskim, czeskim i niderlandzkim.

3. Sformułowanie i uzasadnienie tematu pracy oraz oryginalność przedstawionego problemu naukowego

3.1. Temat pracy

Podjęcie tematu rozprawy jest uzasadnione zarówno od strony poznawczej i teoretycznej, jak też praktyczno-konserwatorskiej. Wystrój barwny elewacji budynków Gdańska, podobnie jak większości innych miast Polski nie był dotychczas przedmiotem całościowych analiz.

Autorka pracy przedstawiła zagadnienie, które było przedmiotem niewielu publikacji, między innymi ze względu na trudność tematu, jak i na jego wagę. Podjęcie tematu rozprawy było zatem próbą zmierzenia się z istotnym problemem.

3.2. Zakres badań

Przestrzenny i czasowy zakres badań jest dość jasno określony, chociaż brakuje pewnego doprecyzowania.

Przestrzennym zakresem badań jest obszar Gdańska. Granice miasta zmieniały się jednak w ciągu wieków. Autorka wykracza poza granice miasta z okresu, którego dotyczy praca, podając przykłady z Oliwy. Można się domyślać, że obszarem będącym przedmiotem opracowania jest Gdańsk w dzisiejszych granicach administracyjnych, nie zostało to jednak w pracy wyraźnie sformułowane.

Zakres czasowy pracy został określony jako nowożytność, z doprecyzowaniem na s. 8 „w okresie XVI – XVIII w.”

Autorka w tytule pisze o fasadach nowożytnych kamienic gdańskich, podczas gdy w treści pracy analizuje także inne obiekty jak dwory, spichlerze i budynki użyteczności publicznej. Na s. 9 pojawia się sformułowanie „temat pracy ograniczono do budynków świeckich”. Kamienice są więc podstawowym, ale niejedynym przedmiotem badań.

3.3. Pytania badawcze, cele i tezy pracy oraz ich oryginalność

Celem rozprawy było rozpoznanie wystroju barwnego fasad gdańskich świeckich budynków od XVI do XVIII w. A. Kriegseisen zadała pytanie o reguły, które rządziły komponowaniem tego wystroju.

Autorka przedstawiła trzy odważne, jasno sformułowane tezy, dotyczące: powszechności stosowania dekoracji malarskiej na gdańskich fasadach w okresie nowożytnym, świadomego komponowania tych elewacji oraz istnienia kanonów malowania elewacji. Tezy zostały postawione w sposób klarowny, stanowią one ważne i oryginalne zagadnienie badawcze. Weryfikacja tych tez jest możliwa przy zastosowaniu naukowych metod.

Pytania badawcze, cele i tezy pracy nie budzą żadnych wątpliwości.

4. Metodologia i metody badawcze

Badania zostały poprowadzone prawidłowo i konsekwentnie pod względem metodologicznym. Główną metodą była wnikliwa analiza porównawcza. Przeprowadzenie tych badań wymagało przestudiowania literatury, przeprowadzenia badań archiwalnych, a przede wszystkim analiz istniejących obiektów architektury i ich detali.

Autorka wykorzystała wyniki badań konserwatorskich prowadzonych przez siebie podczas prac restauratorskich i konserwatorskich przy gdańskich zabytkach. Był to najważniejszy wykorzystany w pracy zbiór materiału badawczego, który został porównany z obiektami w innych miastach w Holandii, Szwecji, Niemczech i Włoszech. Ten zestaw krajów nie jest przypadkowy, lecz głęboko uzasadniony powiązaniem historycznymi Gdańska w okresie będącym przedmiotem opracowania.

Przedstawione zostały rezultaty kwerend przeprowadzonych w Archiwum Państwowym w Gdańsku, w Muzeum narodowym w Gdańsku, w archiwum Pomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków i w innych instytucjach. Autorka przeanalizowała też literaturę przedmiotu, zarówno współczesną, jak i dawniejsze pozycje, głównie niemieckojęzyczne. Analizując setki pozycji odnalazła istotne informacje dotyczące opracowywanego tematu. Często informacje te nie były podane wprost, znajdowały się ukryte w tekstach dotyczących pozornie zagadnień odległych od tematu badań. Z tych „okruszków” informacji udało się jednak stworzyć przekonujący i nomen omen barwny obraz kolorystyki gdańskiej architektury nowożytnej.

Spis źródeł (str. 200) w pierwszym punkcie jest nieprecyzyjny. Sugeruje on, że autorka opierała się na jednym tylko zespole akt Archiwum Państwowego w Gdańsku, czyli na dokumentacji Urzędu Policji Budowlanej (zespół 15), podczas gdy sięgnęła także do zawartości zespołów: 1126 (Kolekcja pomorskich planów i map), 300 MP (Akta Miasta Gdańska, Kolekcja pomorskich planów i map), 300 R (Akta Miasta Gdańska, zbiór rękopisów), 300,58 (Akta Miasta Gdańska, Weta).

Metody badań przyjęte przez autorkę, wykorzystujące sposoby pracy stosowane przez konserwatorów zabytków, historyków architektury i architektów umożliwiły stworzenie interdyscyplinarnego opracowania o dużej wartości naukowej.

5. Przedstawienie dotychczasowego stanu badań

Autorka lakonicznie przedstawia stan dotychczasowych badań, głównie wymieniając wcześniejsze prace dotyczące kolorystyki architektonicznej. Poszerzenie tego opisu o krytyczną analizę uświadomiłoby bardziej dobitnie wartość pracy Anny Kriegseisen na tle dotychczasowej literatury.

6. Struktura i treść pracy

Struktura pracy jest prawidłowa. Autorka we wstępie i pierwszych dwóch rozdziałach przedstawia tło zagadnienia, kolejnych 6 rozdziałów dotyczy poszczególnych zagadnień kolorystyki gdańskich fasad, a wreszcie następuje podsumowanie.

We **wstępie** autorka przedstawia definicje stosowanych w pracy pojęć, cele rozprawy, pytania badawcze i tezy. Podaje także zakres terytorialny, chronologiczny i rzeczowy swoich badań oraz charakterystykę źródeł i metody pracy.

W **rozdziale 1.** autorka przedstawia stan dotychczasowych badań nad kolorystykami architektonicznymi, rozpoczynając od Witruwiusza i renesansowych teoretyków, kończąc na najnowszych publikacjach internetowych. Przedstawia też niepublikowane i publikowane źródła pisane i ikonograficzne.

Rozdział 2. „Schematy kompozycji barwnych gotyckich elewacji” przedstawia istotne zagadnienie dekoracji architektonicznych w okresie wcześniejszym od będącego przedmiotem opracowania. Zagadnienia dekoracji architektonicznej średniowiecznego i nowożytnego Gdańska są ze sobą ściśle

związane, co wynika także z badań autorki dysertacji. Zachodzi zatem pytanie, czy w ewentualnej publikacji pracy nie byłoby zasadne równe potraktowanie obu tych epok i poszerzenie pracy.

Rozdział 3. zatytułowany jest „Tynki barwne elewacji XVI- XVIII w. w Gdańsku”. Autorka w pierwszym podrozdziale przedstawia rodzaje historycznych tynków, łącząc opisy technologiczne z zagadnieniami uzyskiwanych efektów estetycznych i z rozważaniami dotyczącymi rozwoju technik tynkarskich i ich rozprzestrzeniania w Europie. Przedstawia też kolejne etapy rozwoju historycznego gdańskich tynków gładkich od XVI do XVIII w. w podrozdziałach „czerwone tynki gładkie”, „tynki żółte” i „tynki szare”. Bardzo ciekawe jest statystyczne zestawienie kolorystyki gdańskich kamienic w 2. połowie XVIII w. na podstawie anonsów o wynajmie mieszkań. Przykład ten obrazuje metodę pracy autorki, obejmującą analizę bardzo różnorodnych źródeł.

Po przedstawieniu najprostszych typów wystroju barwnego przeanalizowane zostały bardziej skomplikowane techniki, jakimi są sgraffito i trójbarwne kompozycje nazwane przez autorkę „manierą niderlandzką.

Rozdział 3. jest ilustrowany licznymi własnymi rysunkami autorki oraz jej autorskimi interpretacjami rysunków wcześniejszych autorów. W rozdziale tym autorka dowodzi swoich wysokich kompetencji badawczych, łączących i synergicznie wykorzystujących umiejętności historyka detalu architektonicznego i konserwatora-technologa.

Na s. 38 i 39 znajduje się opis technologii wykonywania tynków, który jest częściowym powtórzeniem zagadnień poruszonych w rozdziale 2., dotyczącym gotyku. Być może w kolejnej redakcji tekstu połączyć problematykę malarskich dekoracji późnego średniowiecza i nowożytności. Na s. 58 autorka przywołuje tezę Adama Miłobędzkiego o łączności niderlandyzującej architektury drugiej połowy XVI i początku XVII w. oraz architektury średniowiecznej. Jest to jeszcze jedno potwierdzenie zasadności nieoddzielania gdańskiej architektury gotyckiej od nowożytnej w ewentualnej publikacji rozprawy A. Kriegseisen.

Można dyskutować ze stwierdzeniem ze strony 51, że „dopiero modernizm docenił wartość dekoracyjną naturalnego wyglądu materiałów budowlanych”. Już John Ruskin pisał „pozostawcie ściany tak nagie jak heblowana deska albo zbudujcie je z wypalonego błota i pociętej trawy, ale nie tynkujcie ich kłamstwem”¹. Takie i podobne teoretyczne rozważania w praktyce realizował m. in. Eugène Emmanuel Viollet le Duc. Jego realizacje miały ogromny wpływ na praktykę konserwatorską w XX wieku, czyli odczyszczanie powierzchni z historycznych powłok malarskich, co doprowadziło do zniszczenia wielu obiektów będących przedmiotem recenzowanej rozprawy.

Rozdział 4. zatytułowany jest „Malarskie imitacje materiałów szlachetnych na kamiennych dekoracjach fasad” i obejmuje technikę białego, czarnego i wielobarwnego marmuru oraz „wątku kamiennego” na murze i tynku. Zastosowano tu metody podobne do metod rozdziału 3. z podobnym bardzo dobrym skutkiem. Poprzez porównanie rozwiązań gdańskich z technologiami stosowanymi w innych krajach Europy i bardzo wnikliwą analizę dostępnych źródeł udało się w znaczący sposób wzbogacić wiedzę o wystroju architektonicznym nowożytnego Gdańska

Rozdział 5. dotyczy dekoracji malarskich i złocen na fasadach. Autorka rozprawy wydziela poszczególne zagadnienia, jak: opracowanie malarskie elementów kamiennych, iluzjonistyczne okna na fasadach, złocenia elementów elewacji i malowane godła oraz ornamenty.

W pierwszym podrozdziale rozdziału 5. pojawia się polemika z decyzjami podjętymi podczas prac konserwatorskich przy kamienicy Speymannów (Długi Targ 41), która jest jednym z najważniejszych

---

¹ John Ruskin, *Niewinne oko. Szkice o sztuce*, Gdańsk 2011, s. 408.

zabytków nowożytnej architektury Gdańska. Ten fragment pracy jest dowodem na potrzebę powstania opracowania będącego przedmiotem niniejszej recenzji. Gdyby rozprawa powstała i została opublikowana kilkanaście lat temu, to być może udało się uniknąć błędów popełnionych przy w trakcie wspomnianych prac.

W podrozdziale dotyczącym iluzji okien autorka przedstawia gdańskie przykłady na szerokim europejskim tle świadczącym o doskonałej znajomości tematu i o wartości odbytych podróży studyjnych. Na ilustracji 107 pojawia się fragment średniowiecznej fasady, co po raz kolejny potwierdza zasadność rozszerzenia pracy o zagadnienia dotyczące średniowiecznego Gdańska.

Kolejny podrozdział zawiera dowody wielkiego znaczenia złoceń w wystroju dawnych gdańskich fasad.

Z ostatniego podrozdziału rozdziału 5., dotyczącego malowanych godeł i ornamentów, wywnioskować można przede wszystkim, jak ogromne straty poniosła gdańska architektura w 1945 r.

Rozdział 6. został zatytułowany „Opracowanie barwne przedproży, przybudówek, bud i fasad szachulcowych”. Słuszne jest wydzielenie w podrozdziale 1. zagadnienia różnego rodzaju obudów wejść do domów mieszkalnych, które w Gdańsku przybierały często bardzo okazałe formy i były znaczącym elementem miejskiego krajobrazu. Mimo szczątkowo tylko zachowanej materii tych elementów autorce udało się ustalić podstawową regułę rządzącą ich wystrojem barwnym, mianowicie powtarzanie w nich zasad stosowanych na elewacjach. Ostatni akapit podrozdziału 6.1 (s. 168), stanowiący tło zagadnienia, mógłby zostać przeniesiony na początek podrozdziału.

Drugi podrozdział dotyczy innego zagadnienia, tylko częściowo wiążącego się z obudowami wejść do domów, czyli fasad domów o konstrukcji drewnianej. Rozdział 6. mógłby być zatem podzielony na dwa mniejsze rozdziały, chociaż zrozumiała jest także decyzja autorki o scaleniu dwóch zagadnień aby uniknąć nadmiernej liczby nieproporcjonalnie krótkich części pracy.

Wątpliwości budzi użyte w tytule rozdziału sformułowanie „fasady szachulcowe”. W większości opracowań dotyczących drewnianych konstrukcji ścian słowem „szachulec” określa się drewniany szkielet z glinianym wypełnieniem ustabilizowanym drewnianymi żerdziami, trzcina lub słomą². W historycznym Gdańsku często stosowany był inny rodzaj konstrukcji, czyli drewniany szkielet wypełniony cegłą. O takim murowanym wypełnieniu wspomina autorka na s. 169. W rozważaniach dotyczących wystroju barwnego fasad rodzaj wypełnienia pól drewnianej konstrukcji szkieletowej ma marginalne znaczenie. Najwłaściwsze byłoby zatem użycie w rozprawie sformułowania „fasady szkieletowe”, zamiast „fasady szachulcowe”.

Rozdział 7. dotyczy elementów metalowych w fasadach i pokazuje, jak duże było znaczenie tych niewielkich detali.

Rozdział 8. dotyczy wykonawców, technik i palet barw. Jest uzupełnieniem treści rozdziałów od 3. do 7. o szczegółowe informacje. Równocześnie stanowi syntezę przemian stosowanej palety barw w rozwoju historycznym. Wyraźnie oddzielenie okresu XVI-XVII wieku od wieku XVIII w odniesieniu do

---

² Szkielet drewniany: W. Krassowski, *Architektura drewniana w Polsce*, Warszawa 1961, s. 21; T. Chrzanowski, K. Piwocki, *Drewno w polskiej architekturze i rzeźbie ludowej*, Wrocław 1981, s. 11-12. Budownictwo słupowo-ryglowe: M. i W. Pokropek, *Tradycyjne budownictwo drzewne w Polsce*, t. 1, Warszawa 1995. Konstrukcja ryglowa wypełniona cegłą i konstrukcja szachulcowa z innymi rodzajami wypełnienia: J. Knyba, *Budownictwo ludowe na Kaszubach*, Gdańsk 1987, s. 141-148. Konstrukcja szkieletowa, a szachulec jako rodzaj wypełnienia: T. Sadkowski, *Drewniana architektura sakralna na Pomorzu Gdańskim w XVIII-XIX w.*, Gdańsk 1997, s. 158-168.

stosowanych w tym czasie barw jest istotnym, dodatkowym wkładem w tworzenie całości obrazu rozwoju architektury Gdańska.

Podsumowanie zawiera syntetyczne potwierdzenie tez przedstawionych we wstępie, oparte na treści podstawowych rozdziałów. Argumentacja autorki jest przekonująca. Wszystkie tezy zostały udowodnione.

Drobną niedokładnością jest zawężenie na s. 195 okresu badań prowadzonych przez naukowców Technische Hochschule do lat 1910-1939. Badania te były prowadzone już wcześniej, o czym świadczą na przykład daty publikacji Carstena i Phlepsa. Nie zakończyły się także w 1939 r., lecz były kontynuowane przynajmniej w pierwszych miesiącach po rozpoczęciu wojny.

7. Uwagi szczegółowe, forma i język pracy

Forma graficzna pracy jest czytelna, odpowiada jej treści. Materiał ilustracyjny wiąże się z treścią rozprawy. Rysunki zostały wykonane bardzo starannie. Język rozprawy jest równocześnie jasny i zrozumiały jak i barwny, atrakcyjny dla czytelnika.

Aparat naukowy - bibliografia i przypisy – zostały przygotowane starannie. Zastosowane zostały przypisy w tradycyjnym systemie, u dołu strony, co zdaniem recenzenta jest właściwe, szczególnie w pracach o charakterze historycznym. Publikacje obecne w bibliografii w ogromnej większości są przywoływane w tekście rozprawy. Drobnym niedociągnięciem jest brak dat dostępów przy adresach stron internetowych.

W pracy znalazło się także kilka innych niewielkich uchybień redakcyjnych. W spisie treści na s. 1 i 2 nastąpił błąd. Numeracja stron począwszy od rozdziału 6. jest przesunięta o 1, np. 162 zamiast 161, 188 zamiast 187 itd. W przypisach i bibliografii pojawiły się nieliczne błędy, np. niekonsekwentne przedstawianie prac zbiorowych. Niekiedy na pierwszej pozycji pojawia się nazwisko redaktora, niekiedy najpierw podany zostaje tytuł pracy, np. *Historia Gdańska* w przypisie na s. 9 i w bibliografii na s. 208.

Inne drobne błędy:

- Błędy w składni w zdaniu rozpoczynającym się „Brakuje archiwaliów...” na s. 9, .
- Błędy interpunkcyjne w wyliczeniu miejscowości na s. 10, w wyliczeniu nazwisk na s. 12, w pierwszym zdaniu na s. 17, w drugim zdaniu na s. 42,
- Brak źródła ilustracji 156.
- Błędy w pisowni nazwisk Martina Csombora (s. 17) i Hermanna Phlepsa (s. 19, 20, 21).
- Niejasne zdanie rozpoczynające się od „Efekt uzyskiwano” na s. 35
- Słowo „kratownica” na s. 124 należy zastąpić określeniem „krata”.
- W zdaniu na s. 125 rozpoczynającym się od „Pozostałe to budynki murowane z okładziną kamienną...” brakuje dookreślenia „murowane z cegły”.
- Na s. 134 numery przypisów nie znajdują się w indeksie górnym.
- Niepotrzebne powtórzenie słowa „gzymsów” na s. 147.

Powyższe uwagi miały w większości charakter korekt redakcyjnych. Nie podważają one całości rozprawy, która jest przygotowana bardzo starannie.

8. Wniosek

Autorka przedstawiła wyniki badań i udowodniła sformułowane tezy. Tezy te:

- o powszechności stosowania dekoracji malarskiej na gdańskich fasadach w okresie nowożytnym;
- o świadomym komponowaniu tych fasad;
- o istnieniu kanonów malowania elewacji

zostały udowodnione.

Rozprawa jest istotnym głosem dotyczącym ważnego zagadnienia w historii gdańskiej architektury. Praca, po uwzględnieniu uwag zawartych w recenzji, zasługuje na publikację ze względu na swoją wartość poznawczą. Rozprawa ma także bardzo duże znaczenie praktyczne, jej ustalenia powinny stanowić podstawę wielu działań i decyzji konserwatorskich oraz restauratorskich na terenie Gdańska, co jest dodatkowym argumentem za publikacją rozprawy.

Jakość naukowa pracy pozwala złożyć wniosek o jej wyróżnienie.

Praca mgr Anny Kriegseisen *Fasady nowożytnych kamienic Gdańska. Wystrój barwny jako dopełnienie koncepcji architektonicznej*, stanowi oryginalne rozwiązanie problemu naukowego oraz wykazuje ogólną wiedzę teoretyczną kandydatki, a także umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej, spełnia zatem wymagania artykułu 13. *Ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki* opublikowanej w Dzienniku Ustaw z 2003 r., nr. 65, poz. 595. Daje to podstawę do dopuszczenia autorki rozprawy do publicznej obrony, co jest ostatecznym wnioskiem niniejszej recenzji.

Dr hab. inż. arch. Jakub Szczepański, prof. nadzw. PG